

ВІДГУК

офіційного опонента **Лісєнко Олени Василівни**, докторки соціологічних наук, професорки, професорки кафедри філософських і соціологічних студій та соціокультурних практик Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» на дисертацію **Яблуновського Артура Володимировича** на тему: **«Українська національна ідентичність в практиках конструювання: модуси трансформації в актуальних реаліях»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 054 «Соціологія», галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

1. Актуальність дисертаційного дослідження

Актуальність теми дисертаційного дослідження Яблуновського А. В., яка пов'язана з осмисленням української національної ідентичності крізь призму практик її конструювання в сучасному українському суспільстві, не викликає сумнівів. Я навіть вважаю, що вона, так би мовити, «занадто актуальна». Сучасна Україна перебуває в ситуації глибокої соціокультурної перебудови, яка охоплює як модернізаційні виклики, так і зовнішньополітичні чинники – війну, деколоніальні процеси, євроінтеграцію. У цьому контексті національна ідентичність постає ключовим об'єктом переозначення.

Особливої ваги дослідженню надає осмислення модусів і практик трансформації української ідентичності в умовах повномасштабної російсько-української війни, оскільки питання культури, мови, історичної пам'яті, культурної політики, зовнішньополітичних орієнтирів стають визначальними у процесах національної самоідентифікації. У цьому сенсі робота є не лише науково-практично значущою, а й соціально чутливою, оскільки національна ідентичність стає ресурсом консолідації в екстремальних суспільних умовах.

Українська соціологія має певні результати в дослідженні феномену національної ідентичності, але спеціального соціологічного дослідження, присвяченого українській національній ідентичності в практиках конструювання в умовах російсько-української війни досі не було. У цьому контексті дисертаційне дослідження А. В. Яблуновського є не просто актуальним — воно є своєчасним і концептуально необхідним.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Оцінка дисертації за критеріями обґрунтованості наукових положень та новизни висновків насамперед вимагає від опонента виокремлення тих положень роботи, які він вважає такими, що відповідають вимогам відповідності теоретико-методологічного підходу до вирішення завдань дослідження отриманим результатам. З цієї точки зору відзначу адекватність обраного дисертантом підходу – конструктивістського, який передбачає осмислення української національної ідентичності як дискурсивного і культурно-символічного феномена, що формується через взаємодію держави, медіа, громадянського суспільства, культурних інституцій та індивідуальних практик. Саме такий підхід дозволяє осмислювати феномен української національної ідентичності як простір культурно-символічних значень, що утворюється в конкретних практиках й соціокультурних контекстах конструювання.

Ознайомлення з текстом дисертації дозволяє констатувати, що основні наукові положення, висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні А. В. Яблуновського є достатньо обґрунтованими й достовірними. Усі необхідні структурні елементи дослідження, а також його науковий апарат представлено на високому теоретичному й методологічному рівні.

3. Наукова новизна одержаних результатів

Наукова новизна дисертаційного дослідження А. В. Яблуновського полягає у концептуалізації феномену української національної ідентичності як простору культурно-символічних значень, що утворюється в конкретних практиках й соціокультурних контекстах конструювання. Виявлена специфіка української національної ідентичності як простору прагматичної активності різних «зацікавлених» суб'єктів, які мають різні інструментальні можливості в легітимації маркерів української національної ідентичності. Охарактеризована роль таких суб'єктів як держава та сукупність її інститутів,

політичні партії та елітарні групи, організації громадянського суспільства, медіа, мережі інтелектуалів, релігійні організації, іноземні суб'єкти та родина.

Виявлено, що символічна боротьба відбувалась між двома проєктами конструювання української національної ідентичності: «центрально-європейським» та «пострадянським», кожний з яких встановлював власні правила і коди інтерпретації таких «вузлових точок», як «мова», «історія», «культура» та «зовнішня політика».

З'ясовані основні трансформації, що сталися з українською національною ідентичністю та практиками її конструювання після російської агресії 2014 року та повномасштабного вторгнення 2022 року. Розкриті особливості державного (офіційного) конструювання української національної ідентичності в актуальних реаліях на прикладі аналізу практик Уповноваженого з захисту державної мови та Українського інституту національної пам'яті.

Ці основні пункти наукової новизни доповнюються іншими пунктами, найбільш значущими з яких є наступні: удосконалено типологію основних теоретико-методологічних підходів до вивчення національної ідентичності в соціо-гуманітарному знанні, при цьому основний акцент зроблений на висвітленні особливостей сучасних конструктивістських підходів; набула подальшого розвитку класифікація основних суб'єктів, причетних до конструювання національної ідентичності, підкреслена ключова роль національної держави в цьому процесі.

4. Аналіз структури та змісту дисертації

Структура дисертаційного дослідження чітка, логічно викладена, відповідає меті та поставленим завданням, які були успішно вирішені. Дисертаційна робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (277 найменувань), 2 додатків, 12 рисунків, 5 таблиць.

Загальний обсяг дисертації становить 289 сторінок комп'ютерного тексту, з них 244 сторінок становить основний текст.

У тексті дисертації відсутні порушення академічної доброчесності.

Вступ містить усі необхідні складники: обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і методи, емпіричну базу дослідження, представлено наукову новизну, розкрито практичну цінність, вказано апробацію здобутих результатів, зазначено апробацію здобутих результатів, а також список опублікованих праць за темою дисертації.

У першому розділі дисертації «Національна ідентичність: особливості тематизації в соціо-гуманітарному знанні» здійснено ґрунтовний аналіз та систематизація основних теоретико-методологічних підходів до вивчення національної ідентичності, виділено 3 основні підходи до осмислення національної ідентичності в соціо-гуманітарному знанні: примордіалістський, конструктивістський та етносимволічний (рис 1, с. 38). Обґрунтовано, що саме конструктивістський підхід є найбільш продуктивним для аналізу сучасних трансформацій національної ідентичності, у зв'язку з чим у роботі детально розкрито його теоретичний потенціал і евристичні можливості. Пропонуючи авторське розуміння національної ідентичності на засадах конструктивістської теорії (с. 60), дисертант підкреслює важливість процесуального аспекту цього феномену.

Особливу увагу дисертант приділяє аналізу української національної ідентичності у вітчизняному соціо-гуманітарному дискурсі. Простежено еволюцію наукових підходів до цієї проблематики, починаючи з ХІХ століття, окреслені ключові сучасні концепції у сфері дослідження української національної ідентичності у вітчизняній науці.

У другому розділі «Українська національна ідентичність як результат практик конструювання та символічної боротьби» автором запропонована методологічна рамка дослідження національної ідентичності як продукту активності конкретних соціальних суб'єктів. Дисертантом

підкреслюється, що національну ідентичність можна також розглядати як продукт «символічної влади (яка, як правило, є результатом символічної боротьби) та символічного насильства» (с. 91). Яблуновський А. В. висвітлює роль держави, політичних партій та елітарних груп, інститутів громадянського суспільства (громадянських інституцій, медіа, інтелектуальних спільнот, релігійних організацій), іноземних суб'єктів, та родини у процесах конструювання національної ідентичності (підрозділ 2.1). При цьому підкреслюється визначальна роль національної держави як ключового суб'єкта конструювання національної ідентичності (с. 92-93).

Виокремлено основні інструменти та культурні практики державного впливу для формування національної ідентичності, серед яких — політика пам'яті, освітня, культурна та медійна політики, націоналізація бюрократичного апарату, а також державна статистика (с. 100-110).

У розділі також розкрито змістовно-сутнісні характеристики української національної ідентичності як дискурсивного конструкту, що формується у процесі взаємодії різних соціальних суб'єктів. Автором розглядається національна ідентичність як дискурсивний конструкт, який структурується навколо таких ключових «вузлових точок», як «мова», «історія», «культура», «зовнішня політика», за визначення яких ведеться символічна боротьба між відмінними моделями національного конструювання (таблиця 1 с. 125-126).

Автором запропоновано виділення двох проєктів національного конструювання української ідентичності: «центрально-європейський» та «пострадянський», представники яких по-різному інтерпретують як зміст, так і бажаний вектор розвитку української національної ідентичності (підрозділ 2.2). Показано, що до початку російської агресії в 2014 році відбувалась символічна боротьба між цими двома проєктами національного конструювання, із-зі цього суспільне розуміння політики ідентичності залишалось розколотим.

Особливо цікавим і значимим, на мій погляд, є третій розділ дисертації «Конструювання української національної ідентичності під час війни: ключові

трансформації», в якому Яблуновський А. В. проаналізував особливості практик конструювання української національної ідентичності в умовах російсько-української війни. Обґрунтовано, що події 2014 року та повномасштабна російська агресія 2022 року призвели до значних змін в практиках конструювання української національної ідентичності і, як зазначає автор, створили можливості для посилення позицій прихильників «центрально-європейського» проєкту конструювання національної ідентичності, яка поступово здобула домінування як у політичній сфері, так і в структурах громадянського суспільства (підрозділ 3.1.).

Заслуговує на увагу потужна емпірична база дослідження, та зроблений вторинний аналіз соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центром Разумкова, групою «Рейтинг» та Київським міжнародним інститутом соціології з проблематики національної ідентичності.

Особливої позитивної оцінки заслуговує зроблений на основі даних авторських емпіричних досліджень методами контент-аналізу та дискурс-аналізу практик конструювання української національної ідентичності такими державними інституціями, як Уповноважений з захисту державної мови та Український інститут національної пам'яті (за 2024, 2025 роки).

Важливими як в теоретичному, так і в практичному сенсі є висновки дисертанта, які створюють підґрунтя для подальшого дослідження складних процесів трансформації української національної ідентичності в сучасних умовах.

З викладеного вище, можна стверджувати про **наукову і практичну значимість дисертаційної роботи Яблуновського А. В.**

Аналіз тексту дисертації дозволяє високо оцінити головні положення та позиції, які містяться в розділах тексту і які зафіксовані у висновках та у новизні.

4. Повнота викладу основних результатів дисертації в опублікованих публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Основні положення та результати дослідження пройшли апробацію на семінарах кафедри політології, соціології та публічного управління Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара і були представлені на 9 Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференціях.

Теоретичні і практичні напрацювання дослідження знайшли відображення у 12 наукових публікаціях, три з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України.

5. Практичне значення одержаних результатів

Практична значущість результатів дисертаційного дослідження А. В. Яблуновського є безсумнівною та характеризується широкими можливостями їх застосування у сучасних умовах. Отримані висновки мають як теоретичну, так і прикладну цінність у контексті осмислення української національної ідентичності в умовах постколоніальних трансформацій та суспільних викликів воєнного часу. Зокрема, результати дослідження можуть застосовуватися експертним середовищем, аналітичними центрами, органами державної влади та місцевого самоврядування, діяльність яких пов'язана з формуванням культурної політики, політики пам'яті та стратегій консолідації суспільства. Вони також можуть бути використані громадськими організаціями, що працюють у сфері трансформації колективної пам'яті та переосмислення постколоніального досвіду.

В освітньому процесі висновки дисертації можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників та викладанні навчальних курсів в галузях етносоціології, соціології культури, соціології політики.

У науково-дослідній роботі результати дисертації відкривають можливості для подальшого дослідження практик конструювання української національної ідентичності, а також вивчення впливу цих процесів на політичні, культурні й соціальні виміри суспільного розвитку.

6. Зауваження та дискусійні положення до дисертації

Позитивно оцінюючи результати, представленої Артуром Володимировичем Яблуновським дисертаційної роботи, слід висловити деякі зауваження та побажання, що мають дискусійний характер.

1. Дисертант цілком слушно зазначає, що ключовим суб'єктом конструювання національної ідентичності є держава та сукупність її інститутів. Водночас в роботі національна ідентичність інтерпретується як дискурсивний феномен, що трансформується у взаємодії різних соціальних суб'єктів – держави, політичних партій, інститутів громадянського суспільства, медіа, інтелектуальних спільнот, релігійних організацій, іноземних суб'єктів, родини. У цьому контексті хотілося б почути думку дисертанта: практики конструювання яких саме суб'єктів є найбільш впливовими на трансформацію української національної ідентичності, процеси національної ідентифікації в сучасних реаліях?
2. Запропоноване дисертантом виділення двох ключових проєктів національного конструювання української національної ідентичності – «центрально-європейського» та «пострадянського» є продуктивним. Разом з тим воно потребує додаткової конкретизації, зокрема щодо уточнення основних ціннісно-сміслових критеріїв їх розмежування, а також визначення регіональної специфіки прихильників цих проєктів в сучасному українському суспільстві.
3. Дисертація значно виграла б, якби у висновках до 3 розділу дисертації «Конструювання української національної ідентичності під час війни: ключові трансформації» автор здійснив більш чітку систематизацію основних модусів трансформації української національної ідентичності в умовах війни.

Зазначені зауваження та побажання носять рекомендаційний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

7. Загальна оцінка дисертації

Дисертаційна робота Яблуновського Артура Володимировича на тему: «Українська національна ідентичність в практиках конструювання: модуси трансформації в актуальних реаліях» є самостійним і завершеним науковим дослідженням. Дослідження виконане на високому теоретичному, методологічному та емпіричному рівні, має комплексний і логічно обґрунтований характер, а її основні положення вирізняються науковою новизною та практичною значущістю.

Дисертація «Українська національна ідентичність в практиках конструювання: модуси трансформації в актуальних реаліях» повністю відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 341 від 21 березня 2022 р., №502 від 19 травня 2023 року та №507 від 03 травня 2024. Враховуючи наведені аспекти, автор дисертаційної роботи, Яблуновський Артур Володимирович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 Соціологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Офіційний опонент:

Докторка соціологічних наук,
професорка, професорка кафедри
філософських і соціологічних студій та
соціокультурних практик Державного
закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»

Олена ЛІСЕЄНКО

